

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ ԽԱԶԱՏՈՒՐՅԱՆ*

Բ. ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ ԵՎ ԻՐ ՆԱՐԵԿԸ

1. ՆԱՐԵԿԻ ՎԱՆՔՆ ՈՒ ԻՐ ՎԱՆԱԿԱՆԸ

Ակնարկը, զոր նվիրեցինք մտքի և գրչի վաստակին հայ հոգևորականության ամեննն պատկառելի դեմքերեն մեկուն՝ Կոստանդնուպոլսի Գարեգին պատրիարքին, իր կյանքի ութսուն տարիներուն առթիվ, լրիվ պիտի չըլլար, եթե շանդրադառնայինք նաև իր գրական վաստակին մաս կազմող քայն ուշադրավ երկին, որ նարեկի թարգմանությունն է, և որ ինքնին քավական էր, որպեսզի Գարեգին Տրապիզոնցին պարտք մը հատուցած ըլլար հայ գրականության:

Բայց կարծեմ, որ ադիկ առաջ լայն փակագիծ մը բանանք նարեկին ու նարեկացիին համար, հասնելի առաջ իր թարգմանիչին:

Անհրաժեշտ էր այս փակագիծը, որովհետև այլապես դժվար պիտի ըլլար ըմբռնել պաշտամունքը, որուն, ինչպես տասը դարերու ընթացքին, նույնպես և մեր օրերուն առարկա եղան մեծ վանականն ու իր երկը, և որովհետև նույն այդ պաշտամունքին պատուըն է տքնությունը, որուն հանձնառու եղավ Գարեգին Տրապիզոնցին՝ ներկա մեր հայերենին վերածելու համար հայ մատենագրության ամեննն խորունկ ու ամեննն խորհրդավոր այդ գիրքը:

Ժ դարը հայ մշակույթի պատմության ամեննն ցայտուն դարերեն մեկն է: Եթե հինգերորդ դարը ոսկեդարն էր եղած հայ լեզվին, ու շրջանը՝ համախմբում ճիգերու հայ մշակույթը օժտելու համար վերելքի հնարավորություններով, եթե յոթերորդ դարուն խորացեր էր հայ գիտական միտքը, ճարտարապետության մեջ հայ ոճը հասեր էր ուշադրավ ինքնատիպության մը ու պատմագրությունը սկսեր էր տոգորվիլ ճշգրտության մտահոգությամբ, տասներորդին արդեն հայ մշակույթը տաքացած է այլապես ինքնուրույն դիմագիծ մը: Հայ ճարտարապետությունը անգամ մը ևս կկոթողանա այդ դարուն, և հայ ոճը նոր տարրերով կրեղմնավորվի: Մտավորական կյանքի բարգավաճման ավելի լայն մղում կտրվի ու կընդհանրանան իմաստասիրական մարդանքները մենաստաններեն ներս: Մավալ կստանա հայեցողական կյանքը անոնց ծոցին մեջ, մինչ աղանդներ թև կառնեն դուրսը:

Մենաստանները, որոնք սկսած էին ծավալիլ Հայաստանի մեջ արդեն է դարեն, ժ դարուն կվերածվին արդարև մտավոր օջախներու լայն ցանցի մը: Կամրջաձոր, Հոռոմոս, Սանահին, Շիրակ, Կապուտբար, Խլաձոր, Արգինա արդեն շեն վանքեր են և հայ մշակույթի մեյմեկ լուսավոր բջիջ, ուր մարդիկ կփորձեն հորիզոն բանալ իրենց:

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1960 թվականի № 8 Բ-ից, Ժ-ից, ԺԱ-ԺԲ-ից և 1961 թվականի № Ա-ից:

Այդ վանքերուն մեջ մարդիկ կ'ընան իրենց հոգին ընդլայնել: Անապատական միայնակեցությունը կղաղթի պարզապես ճգնաժամի կյանք մը ըլլալն, ու կղաղթա առիթ պրպտումներու և վերծանութեանց, բնական զանգուշանքներու և խոկումներու ինչպես նախորդ դարերը, ժ դարը ևս կունենա իր կարկառուն դեմքերը, թեև համատարաբար քիչ թիվով: Ան հայ մատենադարաններ և արժեքավոր պատմիչներ ալ, ինչպես Ուսումնասիրական Ստեփանոս Ասողիկ, Բայց այդ դարը պիտի շողար մեր մշակույթի պատմության մեջ շնորհիվ նարեկի մեծ պատմության մեջ շնորհիվ ուշագրավ հանգրվան մը այդ պատմության մեջ:

Մինչև այդ դարը նարեկ աննշան գլուղ մըն էր Վանա ծովուն հարավը, և աննշան ալ կ'մնար, եթե հոն չգար վանք մը հիմնել ժ դարուն սկիզբը Անանիան, որ նարեկացիին մոտիկ ազգական էր, և եթե այդ վանքը կրթական վարժարան մը չդառնար շուտով, Բայց ան պատմության պիտի անցներ շնորհիվ այն համեստ վանականին, որ պիտի գար սքեմ առնել հոն և դարուն փառքը դառնալ:

Գրիգոր նարեկացիին էր ան, զավակը բազմահմուտ հոգևորականի մը՝ Անձևացաց խոսրով եպիսկոպոսին, և ծնած էր 951-ին: Մեծցած իր հոր անմիջական շունչին ներքև, Բայց ուռճացած Անանիայի նման գիտնականի մը հոգածության տակ, Գրիգոր ինքն ալ պիտի օժտեր իր միտքը շուտով բացառիկ հմտությամբ մը, պիտի բռնկեր ստեղծագործության անապատ թափով, ու պիտի նոր ուղի բանար հայ մտածման մեջ, նոր հորիզոններու տանելով հայ հոգին ու իր հուզումները:

Ոչ իսկ վաթսուն տարի ապրեցավ ան: Բայց այդ վաթսուն տարին բավական եղավ, որ անկողնիցի երկեր կտակն հայ գրականության: Իր անդրանիկ երկն է «Նեգ երգը»-ի «Մեկնութիւն»-ը, հետո կուգան իր «Ներբող»-ները, որոնք շորս են թվով, իր երեք «Գանձ»-երը և տաղերու շարք մը, որոնց մեջ բանաստեղծական այնպիսի գոհարներ կան, որոնք զայն արժանի կրնան հայ տաղասացներուն գլուխն անցնելու:

Նարեկացիի գլուխ-գործոցը սակայն իր Աղոթամատյանն է, իր «Նարեկ»-ը, ինչպես պիտի անվանվեր ան հետագային:

Բայց նարեկը աղոթամատյան մը չէ միայն, Կախալին ու պիտի սխալին քոլոր առնք, որ զայն կարծած են հատարակ աղոթագիրք մը: Իր ձևովը «սրտի խորերն խոսք մըն է ան Աստուծո հետ», Բայց իր

խորքին մեջ հնոց մըն է հոգեկան բարդ խռովքներու, կաթսա մը մարդկային բոլոր հուզումներներուն, որոնք կեռան անդադար ու կաշխատին ժայթքիլ դուրս: Աղոթքը պատմիկ մըն է հոն՝ մարդկային հոգին պարզարեւու, որպեսզի իր բովանդակ հրայրջը պոռթկա: Աղոթքը առիթ մըն է հոն՝ խորհուրդի ու խորհրդավորության մեջ թախելու մարդկային զգացումները, ու զանոնք ցայտելու կրակն ջրվեժի մը պես: Նարեկով միաստիկականության շրջանը կրցավ իր հայ գրականության մեջ, Ըսենք անմիջապես, թե հայ հոգին իր խորքին մեջ միաստիկ երբեք եղած չէ: Արեւ կա հայ հոգիին ու անոր բոլոր ստեղծագործությանը մեջ:

Միաստիկականությունը բացառիկ պահներու միայն սարդած է հայ հոգին ներս, որպեսզի խորհրդավորության մեջ սքողի ինչ որ պիտի չկարենար սովորական բաներով ըսել:

Միաստիկ, այո՛, միաստիկ է նարեկացին: Բայց իր միաստիկականությունը ուրույն բնույթ մը ունի: Ան Արևմուտքի լմբոնած միաստիցիզմը չէ: Ան հայ միաստիկականությունն է, որովհետև կըզգաս, որ ան հաճախ կերպ մըն է խորհրդավոր ձևի ներքև ըսելու ինչ որ պիտի չկրնար պարզ քառերով արտահայտել:

Նարեկացիին իր աղոթքներուն մեջ հեռու է հավատքի ծամծամած բանաձևերն: Աստվածաբանական բոլոր մարդանքները տեղ չունին բնավ անոնց մեջ, որովհետև նարեկացին Գերագույն էակը ըմբռնելու և անոր մերձենալու իր հաստիկ կերպը ունի Ստորագծիներու հեղեղի մը մեջ, որ նարեկը կողոզի, կտեսնենք տալքեր Աստված մը, քան ինչ որ երևակայել էին մարդիկ մինչև իր օրերուն, և տարքեր ալ մարդ մը, որ կրնա այդպես համարձակ խոսիլ իր Աստուծո հետ:

Նարեկացիի վապը իր ժամանակի աղանդներուն հետ քննության առարկա եղած է հաճախ և ոմանք աղանդի մը արծազանքը փորձած են նշմարել իր Աղոթամատյանին մեջ: Ուրիշներ զայն նկատած են իբրև աղանդավոր մը, որ դարձի փոքր, և որ ինքն իսկ հետո զայն կծաղկե: Կարելի չէ որոշ ըսել, թե ո՛րն է ճիշտը այս տեսություններին: Ստույգ է սակայն, որ անոր հավատքին մեջ տարքեր չունչ մը կա, շրջապատ չունի իր հոգին իր Աստուծոն աղոթած ատեն, ինչպես երբ կ'ընեն մարդը իր ներքին փոթորիկներուն մեջ:

Նարեկը աղոթամատյան մըն է, ուր սակայն կապանք չունի աղոթող մարդը իր հոգին պարպած ատեն, Ան կծայթի ինչ որ

կա ներսը, ցավոտ փոթորկի մը պես, եվ ան վեր է բոլոր նախապաշարումներն ալ, երբոր կմերձենա աշխարհիկ իրերուն: Իր սքեմը չի կաշկանդեր իր հոգին, երբ կփորձե մարդուն մեջ որոնել մարդը, ինչպես որ ան կա:

Աստվածածինը, օրինակ, իր հատուկ տեղն ունի Նարեկի մեջ, ինչպես ունեցած է մեր հոգևոր բանաստեղծներն շատերուն երկերուն ու երգերուն մեջ ալ: Բայց տարբեր է Նարեկի վանականին երևակայության համառոտ Աստվածածինը՝ ան մայրն է, որուն գուրգուրանքին պետք է դիմել Աստուծո մոտեցած ատեն, բայց նաև կինը, որուն գեղեցկությունը պճնված է ան:

Բարեխոսություն մը աղբյուրն է տարբեր բան մը կա պաղատանքին մեջ, որով Նարեկացի մը կխոսի Աստվածածնի հետ: Զգուշանալը այդ պաղատանքը մեկնելն է. պիտի չհաղդինք անոր թափանցել:

Ի՞նչ կմնա քեզ «Երգ երգոց»-են, եթե փորձես մեկնելու անոր ամեն մեկ բառը: Արվեստի հրաշակերտները հանգիստ թողունք իրենց գեղեցկության մեջ:

Ըսենք վերջապես, թե անձնական հուզումներու երևույթին տակ, Նարեկացին մարդկային հոգին է որ կպնդե, Անոր ազդեցություն մեջ ոչինչ կա խորթ մարդկային հոգվուն: Մարդն է, որ իր մեջ կերպարանք կառնե իր ցովանդակ կիրքերով և խռովքներով, իր միտքը քարծուք տանելու և իր հոգին ազատագրելու ամբողջ ճիգով:

Մարդկային իր խորքին մեջ, Նարեկը հայ ժողովուրդի ստեղծագործությունն է սակայն: Անոր հոգին է, որ կցոլանա մեն-մի էջի մեջ: Իզուր չէր հետևաբար, եթե հայ ժողովուրդը անոր պաշտամունքը ստեղծեց: Ան Նարեկացիի աղոթքներուն մեջ իր սեփական հոգին գտավ, և փարձեց, թե ինքն է, որ կաղոթե անոնց հետ: Ու դարը, ուր Նարեկացին ապրեցավ, կընչե անոր էջերուն մեջ, իր ամբողջ խռովքով ու խոկումներով:

Շատերը փորձեցին օտար ազդեցություններ տեսնել Նարեկացիի երկին ու արվեստին մեջ: Ազդեցություն ու՞մ չի կրեր որ: Նարեկացին ալ անշուշտ կրած է: Այդ ազդեցությունը խորքին հետ կապ չունի սակայն: Իսկ պետք է շատ շարժարվի՞լ օտար հետքեր գտնելու համար իր արվեստին մեջ:

Թե արարական մտքին ազդեցությունը այնքան զորեղ էր Հայաստանի մեջ, որ կըրցած էր շեշտ դնել հայ մշակույթի վրա, դեռ շատ վիճելի հարց է: Արդարև, ոչ մեկ փաստ կա, թե արարական տիրապետության հետ արաբ մշակույթն ալ թափանցած ըլլա Հայաստան: Եվ առավելապես որևէ հնարավորություն չունիք, թե Նարեկացին

ազդված է այդ որևէ մշակույթեն: Թող մեզ շփոթեցնեն ածականներու և հոմանիշներու հեղեղը, որ հատկանիշն է արաբ բնագիրներուն, և որ կողողե նաև մեր Նարեկացին: Մեր հին դասականներն ալ վարակված էին արևելյան այդ նախապիտուկամբ, արաբներին շատ առաջ: Նարեկացին դա՛ն արդեն իր ոճին հատկանիշը դարձուց:

Թող ոչ ոք չըսե, թե ժողովուրդը պաշտամունք կստեղծե տեղի-անտեղի: Եթե ան պաշտամունքի առարկա դարձուց Նարեկն ու Նարեկացին, անոր համար էր, որ իր փակ հուզումներուն արձագանքը լսեց Նարեկի ողբերուն մեջ, իր սրտին հարազատ տրոփյունը անոր մեն-մի տողին մեջ:

Նարեկը հայ հոգին է, իր խորքին ու իր ոճին մեջ:

2. ՆԱՐԵԿԱՅԻՆ ԵՎ ԻՐ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ

Ամբողջ տասը դար Նարեկը խորհրդավոր մատյան մը մնաց: Հայ ժողովուրդը պետք չունի սակայն, որ զայն իրեն մեկնեն: Իր հոգին կըմբռնվեն զայն լրիվ:

Եվ սակայն փորձեր եղան Նարեկը քննելու իր խորհրդավոր ծալքերուն մեջ, որովհետև այսպես կամ այնպես Նարեկը մութ անկյուններ շատ ունի որ պարզ հոգիներուն համար:

Նարեկի մեկնություններ կվերագրվին, օրինակ, Առաքել Սյունեցիի, Գրիգոր Տաթևացիի, Սարգիս Շնորհալիի և Ներսես Լամբրոնացիի, թեև ասոնց վերագրված մեկնություններն որևէ մեկը չէ հասած մեզի: Իսկ վերջին երկու հեղինակներուն վերագրված «Լուծմունք» մը, որ մեզ հասած է, կենթադրվի, թե գործն է ԺԴ դարուն ապրած կիլիկյան գրչի մը:

Առաջինը, որ Նարեկի մեկնությունը գրեց, Հակոբ Նալյան պատրիարքն էր, մեկը Հայ Եկեղեցվո առնեն հմուտ և ամենն բեղմնավոր դեմքերն: Առաջին փորձն էր այդ պարզելու բարդ հոգին, որով Նարեկացի կխոսանա իր Նարեկին մեջ, և խորհուրդը, որով սքողված են իր աղոթքները: «Շոգվով և հմտությամբ գրված ընդարձակ և կարևոր գործ մը,— կըսե Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյան Նարեկի թարգմանության իր վերջաբանի մեջ,— որուն ընթերցումը դժվարացնող միակ բանն է շոալաբան ոճը»:

Նալյան պատրիարքն ավելի քան կես դար հետո, Նարեկի նոր մեկնություն մը գրեց Հ.

1 «Գիրք մեկնութեան Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հրեշտակալան վարդապետին...», շարադրեալ և մեկնեալ մեծաւ զգուշութեամբ և շրջահայեցութեամբ ի Յակոբայ արքեպիսկոպոսէ և պատրարքէ Կոստանդնուպոլսոյ Աստուածաբան կոչեցելոյ, Կ. Պոլիս, 1745, 1138 էջ:

Գարբրիել Ավետիքյանը, Վենետիկի Մխիթար-յանց ամենեն բազմաթիվ ղեմքերեն մեկը, որ Նարեկացին զննեց ավելի ու ավելի խորունկեն², և որուն գործը, ինչպես կըսես թոր-գոմ սրբազան, ավելի տանելի էր ոճի տեսա-կետով:

Ուշագրավ է, որ Նարեկի զույգ թարգմա-նիչները Թորգոմ Գուշակյանն ու Գարեգին Տրապիզոնցին, իրարմե անկախաբար, դի-մած են Նալյանի և մանավանդ Ավետիքյանի մեկնությունը, ավելի լավ թափանցելու հա-մար խրթնաբանությանց իմաստին, որոնց-մով լի է անշուշտ Նարեկը, երբ մանավանդ զայն թարգմանել կփորձես:

Երբոր անով կաղոթես, խրթին չի թվիր ան քեզի. ավելին՝ հաճելի է կարծես քեզ իր խրթնությունը. խրթին չի թվեր քեզի, երբոր հրաշք կաղերսես անկե. առանց իր խրթնու-թյան, կարծես պիտի չգա հրաշքը:

Եվ այնուամենայնիվ ժողովուրդը միշտ աղոթեց անով, անկե միշտ հրաշք սպասեց:

Որպեսզի ժողովուրդ մը հրաշագործ սե-պեր աղոթքի գիրք մը, պետք էր չափազանց սիրած ըլլար զայն ու չափազանց գեղեցկու-թյուն գտած ըլլար անոր մեջ: Բայց մանա-վանդ պետք էր անոր հրաշագործ ուժին հա-վատար:

Հայ ժողովուրդը հավատաց Նարեկի ուժին, ու Նարեկացին անցուց սուրբերուն դասը:

Նարեկացիի պաշտամունքը այդ ձևով սկսած է: Ան ուղղված է հրաշքի մարդուն:

Նոր օրերու պետք էր գալ, որպեսզի մար-դիկ զգային, թե աղոթքի սովորական մա-տյան մը չէ Նարեկը, թե անոր խորքին մեջ ուրիշ աշխարհ մը կա:

Մեր օրերուն, Արշակ Չոպանյան առաջինն եղավ, որ փորձեց աղոթքներուն խորն իջնել: Իր զույգ մը հոդվածներով, որոնք լույս տե-սան 1895-ին իր «Մաղիկ»-ին մեջ³, և որոնց մեջ Նարեկացին կուսումնասիրեք այնքան աղապատանքով, կստեղծեք նաև Նարեկա-ցիի պաշտամունքը մեր նոր սերունդին մեջ:

Չոպանյան, երիտասարդ օրերուն, կգրեր. «Դեմք մը կա սակայն մեր գրականության մեջ, թերևս միակը, որ զուտ միատիկական է, և մեկը՝ ամենեն հրաշալի ղեմքերեն ընդ-

հանուր միատիկական գրականության: Նա-րեկացին է ան»⁴:

«Հպարտությամբ, ուրախությամբ և հիաց-մամբ, ողջունենք զանիկա: Մեր գրականու-թյան տիտանը, մեր ցեղին է՛ն ուժով արտա-հայտությունն է ան: Հանենք զանիկա աղոթք գրողի կրոնական գույնն, ուր սահմանա-փակված էր, և դնենք իր տեղը, գրական մեծ հանճարներուն օղակարկառ բարձունքին մեջ: Ա՛լ չըսենք, որ մեր բանաստեղծությունը հսկա չունի: Հոմերոսին ու Աստվածաշուն-չին հետ, մեր տղոցը ձեռքը տանք զայն և սորվեցնենք անոնց սքանչանալ այդ մեծու-թյան վրա. ըսենք անոնց, որ այդ հոգին՝ հանելով զայն միատիկական կաղապարն, իր խսկության մեջ նկատելով, մեր ցեղին հո-գին իսկ է, խանդի, քնարերգության, ուժեղ ստեղծման և արվեստագետ զգայնության հոգի մը:

Մեր մեծ մարդն է ան: Անկից առաջ, անկից հետո, ոչ մեկը ունինք անոր հետ բաղդատ-վելու. իրմե հետո, եկեղեցական բանաստեղ-ծությունը քանի մը անգամ մինչև վսեմը կբարձրանա, բայց հեռու է Նարեկացիին ոճն ունենալից»⁵:

Չոպանյան իր այդ հոդվածներուն մեջ կմատնանշեր աղոթքությունը, զոր Նարե-կացիեն կրած են անցյալ դարու մեր գրա-կան փառքերեն ոմանք, զոնե իրենց ոճի մեջ. «Այդ ոճը մեր դարուն մեջ նմանողներ ունեցավ, կամ հոգեկան վիճակի նմանու-թյամբ մը՝ մասամբ կրկնվեցավ. Ղևոնդ Ալիշանի «Ընդ եղևնեալ»-ին և քանի մը գրա-բար բանաստեղծությունը մեջ Նարեկացիին ոճին ցուլք կա. Եղիա Տեմիրճիպաշյան իր դեկադան արձակի հաջողած կտորներուն՝ ինչպես «Մոնադ»-ին մեջ, նոր ժամանակ-ներու Նարեկացիի ոճ մը գտավ. և չե՞ք կար-ծեր, որ հուզման, տառապանքի և ծայրա-հեղ քնարերգության շեշտով տեսակ մը հե-ռավոր եղբայրություն կա մեր նոր մեծ բա-նաստեղծ Պետրոս Գուրյանին և մեր հին բա-նաստեղծին՝ Նարեկացիին մեջ»⁶:

Այդ հոդվածները գրված միջոցին դեռ հա-սունցած չէր այն մյուս սերունդը, որ մեր գրականությունը պիտի դար պնենք անկո-րընչելի նոր գոհարներով: Ու Չոպանյան չէր կրնար գիտնալ, որ Նարեկը այդ սերունդը ևս պիտի հմայեր:

Նարեկը անարի գիրքն էր Միսակ Մե-ծարենցին: Ու ի՛նչ ավելի խոր արտահայ-տություն պաշտամունքի, քան այն արձակ կտորը, զոր նվիրեց Նարեկացիին, «Նարե-կացիին հետ» խորագրին ներքև, և ուր կըսես.

⁴ Անդ, էջ 129:

⁵ Անդ, էջ 188:

⁶ Անդ, էջ 188—189:

² «Նարեկություն. Նարեկ աղօթից հարազատ և զու-շուր լուծմամբ բացայայտեալ, ի նպատ քանադե աղօթաւորաց: Ընդ նմին առանձին բացախօսութիւն ի հատուած ինչ «Դուսարք խմբից» ներդրին Սրբու-ւոյ Աստուածածնին: Վենետիկ, 1801, ԺԶ—1788 էջ:

³ «Մաղիկ», աղգային գրական և քաղաքական կի-սամայա հանդես, խմբագրապետ՝ Արշակ Չոպանյան, Կ, Պսիխ, 1895, էջ 129—135 և 170—189:

«...Նարեկացիին է. սրբության իղձին կրա-
կովը վառված անշնչ մորենին...

...Նարեկը ալեկոծություն մըն է. հոգեկան
վրդով մորիկ մը...

...Բայց բոլոր այս խավարներուն ու
մշուշներուն, ծփծփումներուն ու հորձանքնե-
րուն ետին, հավիտենական, երջանիկ, անշի-
ջանելի գաղափարը կա պահված. և կուգա
կամքի ու գիտակցության արևոտ այն վայր-
կյանն ալ՝ ուր երջանիկ ձայնարձակությունը
կլավի. «Տօնեա գեհայս կորուսելոյս վերեա-
կանացն պարեգութեամբ»⁷:

Թեքեյանին համար՝ մեծ հոգին է Նարեկա-
ցին.

«Ո՛վ դուն, կոշո՛ւնք. դուն կը մըխաս
տակավի՛ն,
Իբրև կաթսա մը պըղինձ, ուր կեռա միտքն
նզնիկի՛ն,
Իբրև շամփուր մ'որ կայրի Նարեկացվո
մեծ հոգին,
Իբր խնկաման մ'որուն մեջ սի՛րտն է
դրբեր Շնորհալին...»⁸:

Նարեկացիի պաշտամունքը Չարենցն ալ
ունի: Արդարև, ի՞նչ խորունկ իմաստ միակ
տողի մեջ.

«Նարեկացու, Քուշակի պես լուսապսակ
նակառ չկա»:

Սիամանթոն միակը եղավ սակայն մեր օ-
րերու հայ քերթողներին, որ կրցավ մերձե-
նալ Նարեկացիին: Տարբեր էին իրենց դա-
րերը, տարբեր էին և իրենց հոգեկան հու-
զումները, բայց մարդկային հոգին միշտ
բացառիկ ճիգ մը կընեն, բացառիկ իր խոռվը-
ները պոռթկալու համար: Կուգա պահ մը,
երբոր հայ լեզուն տկար կամա ներքին փոթո-
րիկը ժայթքելու համար, ու բառերը անզոր
կղաղնան մտածումի, երևակայության, ցա-
սումի հեղեղը թուղթին հանձնելու ատեն:
Սիամանթոն ևս հայ լեզվին շղթաները փշրեց
հաճախ, ինչպես ըրեր էր Նարեկացին, բա-
ռերուն նոր իմաստ տվավ, ու իմաստներուն
նոր բառեր, որպեսզի իր հոգին պարպել կա-
րենա:

«Սուրբ Մեսրոպ»-ի մեջ Սիամանթոն նոր
օրերու Նարեկացին է արդեն: Հայ լեզուն նոր
թափ կատանա, բառերը նոր ուժ կզգենուն,
որպեսզի պատմեն հրաշալի այն պահը, երբ
Մեսրոպ Մաշտոցը տառեր կուտար հայ լեզ-
վին, որպեսզի կարենար ան արշավել դարե-
րու մեջեն:

Սիամանթոնի «Սուրբ Մեսրոպ» պոեմի մա-
սին էր, որ կգրեր վարուժան.

⁷ «Լույս» շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1908, թիվ 4:

⁸ Վաճառ Թեֆյան, «Տաղ գրաբարին», «Սեռ», 1933,
էջ 48:

«Տառերու գյուտին [հորեկյանին] առթիվ
գրված պրակ մը՝ որ պիտի կարծվեր Նարե-
կի մատյանեն փրթած, նոր գրականության
ցուքերով վերանորոգված, և ինկած մեր սրբ-
տերուն վրա՝ խանդավառության այս օրե-
րուն: Մեկ շունչով երգված կթվի ան. քիչ մը
աճապարանք կա իր կշռույթին մեջ:

Սիամանթոն վերագիրներու գրիչ մըն է,
ինչպես իր վարպետը՝ Նարեկացին. և այս
քերթվածին մեջ իր վերագիրներուն մեկ մա-
սը միջին դարու միստիկականները մաշած
են արդեն, բայց կա մեծագույն մաս մը, որ
գյուտերու շարք մըն է: Սիամանթոն վրեժի
մարտագող շեփորոզը և տառապանքի խելա-
հեղ բանդագուռնը չէ՝ անոր մեջ. մեզի կա-
պացուցանեն, թե գիտեն նաև աստվածաբանի
մը պես աղոթել Սուրբ Մեսրոպին հետ:

...Սիամանթոն իր այս քերթվածին մեջ
տվավ իրեն համար նոր ձև մը քերթելու, որ
իր մյուս երկերուն մեջ հազիվ կուրվագովեր.
այս՝ զինքը Նարեկացիին հետ կապող թելն
էր՝ զոր ամրակուռ շղթայի մը վերածեց»⁹:

Տարակույս չկա, որ Նարեկը իր հետքը
ձգած է մեր հին ու նոր բանաստեղծներեն
շատերուն ստեղծագործության վրա, եթե ոչ
միստիկ իր բովանդակությամբ, զոնե իր
արվեստովը:

Նմանաձայնությունները, զորս Նարեկա-
ցին գործածած է առավելապես իր տաղերուն
մեջ, փորձած են շատեր ալ մեր օրերուն:

Բառերու հեղեղը ևս, որով կհորդին Նարե-
կի հատվածները, կտեսնենք մեր օրերուն ալ
շատ մը բանաստեղծներու մոտ:

Բարձր բոլորեն, բայց իր հոգին Նարեկա-
ցին բաշխած է բոլորին:

3. ՕՏԱՐԸ ԵՎ ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ

Օտարը, երկար ատեն, անհաղորդ մնաց
Նարեկացիին:

Առաջին փորձը Նարեկացին օտարին ծա-
նոթացնելու դարձյալ Չոպանյանն ըրավ: Ու-
սումնասիրությունը, զոր 1895-ին լույս ըն-
ծայեց Կոստանդնուպոլսո «Մաղիկ»-ի մեջ
Նարեկացիի մասին, թարգմանաբար լույս
տեսավ նաև Փարիզ, «Մերկյուր դը Ֆրանս»-ի
մեջ: Ուսումնասիրության կցված էին քանի
մը հատվածներ ալ Նարեկին¹⁰:

Ադիս հետո ոչ մեկը քաջություն չունեցավ
ալ աշխարհին ներկայացնելու ինչ որ դա-
րերը մեզ բերեն էին, որպեսզի հպարտու-
թյամբ ներկայանանք աշխարհին:

⁹ Դանիել Վառուժան և Զ. Ճ. Սիրունի, «Նախասարգ
տարեգիրք», Կ. Պոլիս, 1914, էջ 254:

¹⁰ Արշակ Չոպանյան, «Ուսումնասիրություն Գրիգոր
Նարեկացիի մասին», «Մերկյուր դը Ֆրանս», Փարիզ,
1900, նոյեմբեր (Ֆրանսերեն):

խոսելով նախ Նարեկացիի քնարական է-
ջերուն մասին, պրոֆ. Մ. Մկրյանը կեղրա-
կացնե. «Նարեկացին հայ գրականության
պատմության մեջ նոր դարադուրս է բաց
անում իր տաղերով ու Ողբերգության մա-
տյան լիրիկական պոեմով: Նա առաջինն է
մեր մեծ բանաստեղծներից, որ գրականու-
թյան մեջ լիրիկայի ժանրը ազատեց եկեղե-
ցուց ունեցած ենթակայական կախումից և
խիղախեց այն պատկերացնել անկախ արա-
րողություններից՝ իր ինքնուրույն արժեքով
ու նպատակներով, Նարեկացու տաղերից
յովագույնները թե՛ իրենց իդեական բովան-
դակությամբ և թե՛ պոետիկական մշակույ-
թով հայ գրականության մեջ վերածնության
սկզբնավորումը նշող՝ լիրիկայի առաջին
փայլուն նմուշներն են»¹⁶:

Նարեկացիի միաստիկականության մեջ
պրոֆ. Մկրյան կատեն շուրջի կյանքեն դժ-
գոհ մարդու մը հոգեկան խռովքը՝ քնարե-
րական էջերու մեջ պոետիկացած¹⁷:

Պրոֆ. Մկրյան համաձայն է, որ Նարեկը
սովորական աղոթամատյան մը չէ, ինչպես
տիտղոսած են զայն, այլ աղոթքի ձևին տակ
բողոքի ժայթքում մը ընդդեմ տիրող կարգե-
րուն¹⁸:

Պրոֆ. Մկրյան զերծ կատեն նույնպես Նա-
րեկացիի իր սքեմին կաշկանդումներեն և
կընդունի, որ Աստվածածինը ներբողած ա-
տեն անոր հոգին այլևս կապանք չունի¹⁹:

Պրոֆ. Մկրյան չի վախճար փոքրիկ ժողո-
վուրդի մը այս մեծ հանճարը համեմատու-
թյան զննել օտար մեծ մտքերուն հետ. «Նա-
րեկացին բնությունից վերցված որևէ տե-
սարան մեծ մասամբ օգտագործում է ուղ-
ղակի և անմիջապես հասկանալի կերպով,
սովալ խոհը կամ հույզը համեմատությանը
կամ փոխաբերությանը պատկերավորելու և
ցուցադրելու նպատակով: Այսպիսով՝ նա
չնայած երեք դար առաջ է Դանթեից, բայց
այս առումով էլ նրանից շատ ավելի մոտ է
նոր ժամանակի բանաստեղծներին. հայտնի
բան է, թե դժվարմբունիի ալեգորիաները
որքան մեծ տեղ են բռնում Դանթեի ստեղ-
ծագործության մեջ»²⁰:

Դանթեին հետո Նարեկացին կրադդատե-
րիստոնյա Արևմուտքին մեծ հուշակով մար-
դոց հետ ևս. «Նարեկի գեղարվեստական
արժանիքները այնքան մեծ ու շատ են, որ
եթե օրինակ՝ Թովմա Գեմպիացու այնքան
գովաբանված և հուշակ վայելող «Համահե-
տեումն Քրիստոսի» գիրքը դրվի նրա կող-

քին, իր մտահղացմամբ ու արվեստով պիտի
թվա մի շատ գորշ ու թույլ լիրիկական
ստեղծագործություն:

Մեր գրականության վերածնության շրջա-
նը սկզբնավորող մեծ բանաստեղծի Մատյան
Ողբերգության պոեմը, անշուշտ, մարդկային
ստեղծագործական մեծագործության գան-
ձերից մեկն է»²¹:

Նարեկացիով կղբադի նաև պրոֆ. Առա-
քել Գ. Առաքելյանը: Հայ ժողովուրդի մտա-
վոր մշակույթի դարգացման պատմության
նվիրված իր ծավալուն երկին մեջ, քննու-
թյան կառնե նաև Նարեկացին, և կրսե ի միջի
այլոց. «Բանաստեղծը վառ պատկերներով,
գեղեցիկ ու ճոխ լեզվով արտահայտում է իր
զգացմունքները, տրամադրությունները, խո-
հերը, բողոքը, որոնք ըստ էության ուղղված
են իր ժամանակի ըմբռնումների և հասա-
րակական ճնշիչ մթնոլորտի դեմ: Այդ զգաց-
մունքները հախտուն են, հորդաբուխ, սրտա-
հույզ: ...Փիլիսոփայական այս դարաշրջան
կազմող երկի մեջ երևում են կրիտիցիզմի
առաջին ցուքերը. նա խարաղանում է և՛ ի-
րեն և՛ իր ժամանակը»²²:

5. ԱՐՄԱՇ ԵՎ ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ

Արմաշ չէր կրնար չստեղծել Նարեկացիով
խանդավառվողներու սերունդ մը: Հագիվ
քառորդ դար տրվեցավ անոր շնչել հոգեկան
ոգևորության շրջանը, բայց այդ քառորդ դա-
րը բավական եղավ, որ հասնի սերունդ մը,
որ գուրգուրանքով պրպտե հայ ժողովուրդի
հոգևոր գանձը և զայն զննե նոր օրերու հո-
գեբանությանը:

Նարեկացիի մասին իրենց սքանչացման
խոսքն ունեցան, նախ, Արմաշի զույգ դաս-
տիարակները իրենք՝ Օրմանյան և Դուրյան:

Օրմանյան իր «Ազգապատում»-ին մեջ,
ինչպես և հավանաբար իր դասերուն, շատ
հարևանցի անցած է, իր նպատակը չըլլալով
դրական վերլուծման մը ենթարկել Նարե-
կացին ու իր երկերը, վերաբերում, զոր այն
ցույց կուտա առհասարակ գրական հին ար-
ժեքներու հանդեպ, իր մտահոգութենեն դուրս
նկատելով զանոնք:

«Աքանջելի աղոթագիրքը... եթե մեկ կող-
մեն յուր քերթողական ավունին, գրական
հաջողության և բարեպաշտ զգացմանց միու-
թյունը կհաստատե, — կրսե Օրմանյան Նա-
րեկացիի մասին խոսելու ատեն, — մյուս
կողմեն կցուցնե այն սրբության և կարողու-
թյան համբավը, զոր կվայելեր Գրիգոր, Նա-
րեկա վանքին համեստ վանականը: Մեր

16 Մ. Մկրյան, «Գրիգոր Նարեկացի», էջ 140:

17 Անդ, էջ 193—194:

18 Անդ, էջ 80:

19 Անդ, էջ 137:

20 Անդ, էջ 210:

21 Անդ, էջ 245:

22 Պրոֆ.-դոկտ. Առաքել Գ. Առաքելյան, «Հայ ժո-
ղովրդի մտավոր մշակույթի դարգացման պատմու-
թյուն», Երևան, 1959, էջ 319:

նպատակներ դուրս է նարեկ գիրքին առավել-
լուծյունները վերլուծել, բայց իբրև պատմա-
գիր բավական կսեպենք հիշել տալ, թե ազ-
գին մեջ գրեթե Սուրբ Գրքին համահավա-
սար պատիվ ընծայված է այդ գիրքին, և
սքանչելագործ հատուկ զորություններ կվե-
րագրվին անոր մեն մի տողին: Այդ աղոթա-
գիրքն եղած է նաև մեծ փաստը, որ Գրիգոր-
նին առաքինադարդ կյանքը ցուցանելով, ա-
նոր անունը տոնելի սուրբերու կարգը անցու-
ցած է»²³:

Տարօրինակ է սակայն Դուրյանը իր դա-
տումներուն մեջ: Հիացո՞ւմ. հարկավ ան ալ
ունի նարեկացիի մասին. բայց որքա՞ն վե-
րապահում նարեկի արժեքը ընդգծած ատեն:

Հայ մատենագրության պատմության
նվիրված իր երկասիրության մեջ, ուր կխտա-
նան Արմաշի և հետո Նրուաղեմի մեջ իր
ըրած դասախոսությունները և որ լույս տե-
սավ հետմահու, ան արդարև կըսե.

«95 կտորներ բաղկացած այդ աղոթքները
կամ ապաշխարողի ողբերը թարգման կհան-
դիսանան ինկած ու անմաքուր հոգիներու
կսկիծին ու մեծերուն, միևնույն ատեն լսելի
ընելով նաև վերելքի մը թափն ու թոխը
ղեպի հավիտենական բարձրությունն ու
սրբությունը: Իր մտածումները, որոնք խոր-
հրդավոր խրթնություն մը կծածկվին շատ
անգամ, զուրկ չեն սակայն փայլակի այն
շողուններն, որ ցավերու աշխարհի մը մոլթ
խորությունները կլուսավորեն մերթ ընդ
մերթ: Իր ոճը պահանջված հստակությունը
չունի՝ բառական բարդություններու և քերա-
կանական անճշտություններու հետևանքով.
այսուամենայնիվ, իր ծանր պարբերություն-
ներուն զանգվածային այն կազմը, որ ի-
մաստ մը փոխադրելու անհարմար պիտի
ըլլար ինքնին, զորեղ շունչի մը շարժամբը
կթավալի, իր մեջ լուծելով նաև քերականա-
կան այն անհարթությունները, որոնց հաճախ
կհանդիպինք իր գրչին տակ, ու այդ պղտոր
հոսանքին մեջն ղժվար չէ ընդնշմարել սա-
կայն խորտակված կիրքերու հուսահատ մա-
քառումը: Եթե զղացող մեղավորի մը ա՛յն-
քան անկեղծ խոսքերուն և ջերմ հավատա-
լիքներուն քիչ խառնվելին գրական արվեստի
ճիգեր ու չափաբերական տողերու շարքեր—
այս վերջիններուն շա՛տ մտադիր է նարե-
կացի— թերևս ամբողջ գործը ավելի պարզ և
հասկնալի ըլլալու առավելությունը պիտի
ունենար. սակայն և այնպես իր բանաստեղ-
ծական խանդը Աստուծո հետ խոսելու լեզ-
վին կըցած է տալ նորագույն ճաշակ մը, ա-

ռանց զերծ մնալու ժամանակին զարտուղի
բերումներն»²⁴:

Եվ սակայն նույն այդ Դուրյանն էր, որ իր
սաներուն մեյմեկ նարեկ ընծա կըներ երբոր
անոնք իրենց ընթացքը կավարտեին՝ պատ-
վիրելով, որ չհնաացնեն զայն երբեք աչքն
և մտածումն: Ընծայականը, որ իր նվերին
կընկերանար, գուցե մըն է միևնույն ատեն
«մեծահանճար կրոնավոր»-ին. «Ի նուէր
նուիրելոյդ ի սպաս պաշտաման Սրբոյ Ե-
կեղեցւոյս Հայաստանեայց զմիոյ ի շնաշ-
խարհիկ վարդապետացն մերոց զհոգեշունչ
մատենան մատուցեալ՝ ցանկամ զակն ի
նմա պահել քեզ, ո՛չ միայն յիմաստս յոգնա-
թախանձ գրոյն, այլ և ի պատկեր անարատ
ոգւոյ մեծահանճար կրօնաւորին ուշ կալեալ
յաւէտ»:

Որ գիտէ ընդ Աստուծոյ խօսել բանս հա-
մարձակութեամբ, գիտէ և մարդկան խօսել
զարժանն, զպիտանին և զհաճոյսն ի ժամա-
նակի:

Իցի՛ւ ըստ ըղձանաց նարեկայ մեծափառ
և բարձրապատիւ ուխտի վանականին արժա-
նացուցէ զքեզ Հզօրն ճառնել և ուսուցանել
յօրինակ բարեաց աստուածասէր լսողաց»²⁵:

Պատգամ մըն էր արդեն աս իր ձեռնասուն-
ներուն համար, ու անոնք չմոռցան երբեք
այդ նվիրական պատգամը:

Արմաշի նոր սերունդն Մուշեղ Սերոբ-
յանն եղավ, որ վարդապետական իր թեզին
նարեկացին նյութ ընտրեց: Դժբախտաբար
տեղյակ չենք այդ ուսումնասիրության պա-
րունակության:

Պետք էր անցներ քառորդ դար, որպեսզի
երկու ուրիշ արմաշականներ, Թորգոմ արքե-
պիսկոպոս Գուշակյանն ու Գարեգին եպիս-
կոպոս Տրապիզոնցին, ձեռնարկեին գրեթե
միևնույն ատեն նարեկի թարգմանության, ու
այդ առթիվ վերլուծելին նարեկացին ու իր
նարեկը:

Պետք է ըսել, թե երկուքն ալ ջերմությամբ
մոտեցած են հանճարեղ մարդուն ու իր
գլուխ-գործոցին:

Արդարև, Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակ-
յանի համար «գլխավոր ու տիրական դեմքն
է անիկա, որ իր հզոր ու բարի մտածումին
բաղդրությունը կհիշեն իր ժամանակի մտքին
վրա, ինչպես ծիրանի աղեղը՝ թունդեցներ
այնինչ մաքրված երկնքին վրա: Խորհուրդի և
զգացման բոլոր ձևերը, սիրտի և հոգիի բո-

²³ Մաղափա աբխալսկոպոս Օրմաեյան, «Ազգա-
պատում», Ա, Կ. Պոլս, 1913, էջ 1181:

²⁴ Նիղոն աբխալսկոպոս Դուրյան, «Պատմություն
հայ մատենագրության», Նրուաղեմ, 1933, էջ
172—173:

²⁵ Գարեգին եպիսկոպոս Տրապիզոնցի, հառաջաբան
նարեկի թարգմանության, էջ 1:

լոր բերումները, խոսքի և ոճի բոլոր շեշտերն ու երանգները, որոնք հոս ու հոն, իրեն ժամանակակից այս կամ այն դպրոցին մեջ, միջավայրին իմացական ու բարոյական կյանքը կարտահայտեն որոշ ինքնատու-թյուններով, ամենքը կմիանան իր մեջ զմայլելի ներդաշնակությամբ. իր նկարագիրը համադրությունն է իր դարուն ձգտումներուն»²⁶:

Թորգոմ արքեպիսկոպոս Նարեկացիի երկին մեջ կգտնեն իմացական բոլոր տարերքը անոր դարուն. «Երկարողի և ուշադիր վերլուծում մը հաջողությամբ պիտի դուրս բերեն անոր գրականության մեջեն՝ իր ժամանակին իմաստասիրական ուսուցման բոլոր տարերքը. քերթողականն ու հոնտորությունը, քերականությունն ու բառարանը, մեկնողականն ու տրամասացությունը, դավանաբանությունն ու մինչև անգամ ֆուլկլորը. ամենքն ալ ընդհանրված ոսկի հատակի մը վրա, որ ըստ անստեղծությունն է, իր հոգեկան խառնվածքին ամենն տիրապետող դիժը, իր էությունն իսկ. վասնզի ամեն բանն ավելի բանաստեղծ մըն է ան, մեր մեծագույն բանաստեղծը»²⁷:

Ինչ որ սակայն մեծագույն հատկանիշը կնկատեն Նարեկին, անոր հարազատությունն է հայ ժողովուրդի հոգիին. «Բայց ինչ որ իսկապես ուշագրավ է իր մեջ և հատկանշական, սա իրողությունն է մանավանդ, թե Նարեկացիին մեջ ներշնչումի և հմտության մարդը ինքն ու իր ցեղն է գերազանցապես. ոչինչ կա իր մեջ կեղծ ու օտարոտի: Եվ այս է պատճառը, որ հակառակ անիմանալի խրթնաբանություններուն, որոնք հաճախ անթափանցելի մոռցվել կպարտուրեն իր տղերքը, հակառակ դարտուղություններուն՝ որոնք կընդոտեն լեզվի ու ճշտության ամեն կանոն, ան կմնա դարձյալ ներքնապես հասկցված և սրտախոսիկ մատենագիրը, որ գաղտնիքն ունի ամենքը մոգելու, ամեն սրտի մեջ աստվածայինն զգացումը վառելու»²⁸:

Թորգոմ սրբազան շնորհաբեր սակայն, որ արարական ազդեցությունն ըլլա Նարեկացիի մեջ տիրապետողը. Նարեկացիի ոճին ակը գտնելու համար պետք է Ոսկեդար երթալ. «Ոճը մարդն է». ո՛չ մեկ ուրիշի համար այնքան ճիշտ պիտի ըլլար կիրարկել վճիռը, որքան Նարեկացիին համար: Իր գրիչը պատկերն է իր անհատականության: Իզուր պիտի ըլլար անոր ոճին մեջ տեսնել արաբերենին ազդեցությունը. այդ լեզուն, ինչպես և հունարենը, իսպառ անծանոթ մնացած է իրեն:

Եւ ինչ որ մեկին կամ մյուսին պատրանքը կթվին տալ մեզի անոր մեջ, պետք է բացատրել առ առավելն ազդեցությունը մեր հին—նույնիսկ ոսկեդարյան—գրականության մեջ, զոր օրինակ կորույնի և Ագաթանգեղոսի մեջ ի հայտ եկած մատենագրական երևույթներուն, և հետո հելլենական դպրոցի բազմաթիվ գործերուն, որոնցմէ ո՛չ մեկը կրնար անծանոթ մնացած ըլլալ իրենին նման միտքի մը»²⁹:

Նարեկ, որ վերջին երկն էր Նարեկացիին, միևնույն ատեն եղավ անոր գլուխ-գործոցը, որուն շնորհիվ է, որ Նարեկացիին կապրի դարերուն հետ մեկտեղ. «Իր գործերուն մեջ ոչ միայն վերջինն է ան, այլ նաև գերազանցը, ըլլալով ամենն կատարյալ արտահայտությունը իր հոգիին: Առանց անոր, այսինքն լուկ մյուսներով, իր անունը փայլակի ցուք մը միայն պիտի եղած ըլլար մեր գրականության հորիզոնին հեռավոր մեկ կետին վրա. ասով՝ դարերուն հետ կապրի ինքը, մեր հավատքին երկնքին վրա նշույնով իր հոգիին խորհրդալույս պայծառությունը»³⁰:

Նարեկի գլխավոր հմայքը իր բանաստեղծությունն, հետևաբար իր արվեստին մեջ կգտնեն Գուշակյան³¹:

Բայց ինչ որ բացառիկ կգտնեն Գուշակյան Նարեկացիի մեջ, անոր ճիգն է հոգեկան կապանքները խզելու, և նոր հորիզոն բանալ անոր՝ անձնատուր մտասքանչության. «Անոր մեջ կտեսնես աղոթքի պայմանադրական կապերն ուրս նետված հոգին, որ հայեցողություն, այսինքն գերբնականին տեսակ մը անընդմիջական հայտնատեսությունը մեջ Աստուծո հետ մտերմական ծանոթության մը գաղտնիքը կփնտռե: Ու որքան ավելի կհետամտի այդ բանին, այնքան ավելի կվերանա հոգեռանդն սավառնումներով, մինչև որ մտասքանչության (extase) վայրկյանի մը մեջ կմիանա անոր հետ սիրո միացումով, որ անհունապես գերազանց է քան իմացական միացումը:

Ինչ որ ուրիշ խորհրդապաշտ հոգիներու, զոր օրինակ նմանություն Հիսուսի մատենագրին (Թովմաս Գեմրացի) մեջ հաճախված երևույթ մըն է ասիկա, Նարեկացիին մեջ սակավադեպ՝ եղական բան մըն է սակայն: Անոր մեջ հոգին, բուռն բայց կարճ փոթորկումն էր ետքը, կգտնեն միշտ իր անդորանքը, կատարելության իր իղձին հագուրդն ընդունելով կարծես: Մերինին մեջ, անդադրում մորիկն է, որ կգոռա միշտ, ճենճերող սրտի բոցավառումներուն մեջեն»³²:

²⁶ Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյան, «Նարեկ».

էջ 20:

²⁷ Անդ, էջ 21:

²⁸ Անդ:

²⁹ Անդ, էջ 22:

³⁰ Անդ, էջ 33:

³¹ Անդ, էջ 24:

³² Անդ, էջ 34—35:

ռերն ու խոսքերը հրաշալիորեն, մեկ խոսքով՝ բաց գիրքի պես կարգալ նարեկացին իր նարեկին մեջ, թերևս այնքան դժվար էր, որքան անհնար է երկինքը գրկել կամ օվկիանոսն ամփոփել ակնթարթի մը մեջ: Երկու հոգիներու իրերաթափանցումը, երբ անոնց մե մեկը մարմնազերծ հավիտենություն մ'է երկրեն բաժնված և մյուսը նյութի բոլոր հավանական և ճակատագրային վրիպանքներու մեջ խարխափող ու դանդաղող եղկելի մ'է, ըղձանք մ'է լոկ»³⁸:

Թե ինչ պաշտամունքի առարկա էր նարեկը ժողովուրդին լայն խավերում մեջ, կարելի է տեսնել այն գեղեցիկ էջեն, ուր Գարեգին Տրապիզոնցի կպատմե իր իսկ ծնողքին պատկառանքը դեպի Աղոթամատյանը³⁹:

Նարեկացին ու նարեկը գտնելու համար Գարեգին Տրապիզոնցին մեզ կտանի նախ երբեմնի հայ մենաստաններում⁴⁰:

Նարեկի մենաստանը ևս, ուր իր հոգին պիտի գար թրծել նարեկացին, մեկն էր այն բացառիկ ուխտերեն, ուր կայինար անոնց հոգին⁴¹:

Ի՞նչ ավելի շքեղ փաստ այն լայնամտության համար, որ կհասունար այդ վանքերում մեջ, քան մարդկային անկաշկանդ հոգին նույնիսկ աղոթած ատեն, քան ներքողը, զոր նարեկացին պիտի ձոներ օր մը Աստուծո մոռը⁴²:

Ու ահա այդ մենաստանին մեջ էր, որ նարեկացին իր գլուխ-գործոցը երկնեց. «Նարեկը... Հայ ժողովուրդի ջերմեռանդ համբյուրներով ու սրտագին պաշտումներով երիցս սրբազնացած և ըստ հոգեգրիչ հեղինակի նախատեսության իսկ՝ «յամս հազարս» ապրելու կոչված Սաղմոսարանն է այն, իր պայծառ ոգիով, իր վսեմ և ո՛չ թե «հիվանդոտ» թոշիքով և իր հոյակապ կերտվածքով գերազանց քան Դավթյան տասնադին: Անհափշտակելի և անհնանալի սեփականությունն է այն Հայաստանյայց Սիրտին, իր սեռին մեջ անբաղդատելի մարդկային հոգիի և միտքի որեւէ արտադրության հետ»⁴³:

Գարեգին Տրապիզոնցին համամարդկային հուզումներուն հետ, որոնցմով շաղախված է նարեկը, զայն կնկատե իբրև ստեղծագործությունը հայ հոգիին. «Համամարդկային խորքին հետ, սակայն նարեկն ու

նարեկացին ունին տարազ մը՝ որ որչափ ինքնատիպ ու ահնատական՝ կկրե հատկանշական դրոշմը զանոնք ծնող ցեղին, միջավայրին ու պատմության: Այդ տարազը արվեստն է, որ կոչված է հայտնաբերել հոգիին թաքուն գեղեցկությունները միանգամայն, դուցազնական գոռ, ողբերգական տխուր, քնարական գողտր և այլ զանազան շնչոտերով»⁴⁴:

Նարեկի արվեստին գալով, Գարեգին Տրապիզոնցին զայն կնկատե իբրև ամենեն սանձարձակ պոռթկումներեն մեկը մարդկային հոգիին, սանձարձակ նաև իր արտահայտության ձևին մեջ. «Նարեկը, հազվադեպ կաղացումներով որոնց սպրդումը կարելի է վերագրել զոնե մասամբ անճարակ ու անճաշակ ընդօրինակողներու, խառն ու տիրական կշռույթով դաշնավորված ու մերթ հանգավորված առգանական (prosodique) ողբերգություն մ'է: Տիրապետող շափն է 5+5, որով կսկսի նույնիսկ յուրաքանչյուր խոսքի խորագիր. «Ի խորոց սըրտից + խօսք ընդ Աստուծոյ»: Բայց նարեկացին արվեստը չի մտնե երբեք արվեստականության մը ընդվզեցնող սեղմ սահմաններեն ներս, այլ իր բռնող ու անզուսպ հոգին կուտա ներշնչումի հորդառատ թրթռումներու խաղընթաց, և երբեմն գահավիժող հոսանքին. այնպես որ առգանություններն ալ իր հոգիի մերթ մեղմ ու մերթ ուժգին ելևէջներուն համաձայն կառնեն կշռույթի երաժշտական բոլոր ազատ ու քաղրահնչյուն շափերը»⁴⁵:

Խորքի և ձևի այդ սանձարձակությունը սակայն չի խաթարել կշռույթը ստեղծագործության մը, որ հայ մատենագրության մեջ կցցվի իբրև բացառիկ կոթող մը. «Նարեկի մեջ հոս ու հոն ցանցնված նմանատառական շարունակները (alternation), որոնք հետևակ գրչի մը տակ խրտուցիչ ճոռումություններ պիտի նկատվեն, նարեկացիի մագաղաթին վրա երաժշտական հաճելի եղանակավորումներ են միայն, որոնք չեն խաթարել գործին գեղագիտական ընդհանուր ոգին: Այսպես են նաև լեզվական քերականական այն կանոնազանց այլ պերճ սանձարձակությունները՝ որոնք նարեկացիի քերթողական հանճարի տեսակ մը անիշխանական ոգիեն կպոռթկան և մերթ ներշնչումի ամպածրար ու գլխապտույտ սավառնումներուն և մերթ գրչական ինքնամոռաց ու մոլորուն ոստոստումներուն մեջ կուգան ի հայտ»⁴⁶:

38 «Նարեկ», էջ ԺԷ:

39 Անդ, էջ ԺԴ—ԺԵ:

40 Անդ, էջ ԻԲ:

41 Անդ, էջ ԻԴ—ԻԵ:

42 Անդ, էջ ԻԶ:

43 Անդ, էջ ԻԷ:

44 Անդ, էջ ԼԱ:

45 Անդ, էջ ԼԵ:

46 Անդ, էջ ԼԶ:

Գարեգին Տրապիզոնցին, ուսումնասիրության մեջ, զոր կցած է Նարեկի թարգմանության, կհայտնվի, ինչպես տեսանք, խորապես թափանցած Նարեկացիին և անոր ստեղծագործությանը: Հիացումը, զոր ան ունի դեպի Նարեկացին և գուրգուրանքը, որով ան կմոտենա անոր ստեղծագործությանը, ավելի ևս կշեշտեն բախտավորությանը Նարեկը ըմբռնած ըլլալու իր բովանդակ խորքին մեջ:

Ճամբան հարթված է անոր վերածման համար մեր օրերու գրական լեզվին:

6. ՀԱՅ ՄՏՔԻ ՀՍՎԱՆ

Փակելի առաջ ներկա գլուխը, պետք է անգամ մը ևս ըսենք, թե Նարեկացին դարագլուխ մըն է, դարագլուխ այն իմաստով միայն, որ նոր էջ մը կբանա ան հայ մտքի պատմության մեջ. բայց այդ էջը կմնա բոլորովին ուրույն, ու չեն հպիր անոր հաջորդ էջերը պատմության գրքին. ան առանձին զագագթ մըն է, որուն չեն համարձակիր մերձենալ ուրիշները. ան իր մեջ կխտացնե դրերը, որոնք հայ հոգիին մեջն են անցան, ու անոնց նոր բարձունք կուտա, որպեսզի հայ հոգին կոթողեն զայլոց դարերուն դիմաց. ան այդ բարձունքին կնայի վաղվան դարերուն, իր խորքին խորհուրդ ու գեղեցկություն բաշխելով անոնցմե ամեն մեկուն, իր փառքը պահելով միշտ բոլորին վեր:

Արդարև Նարեկացին աննմանելի մնաց, և դեռ կմնա ահա տասը դար է: Դարերը, իրմե առաջ ու իրմե հետո, իրենց հոգևոր հուզումները կրցեր էին պոռթկալ մեկը մյուսին ավելի անուշ շարականներու մեջ. մեր տաղասացներն ու աշուղները, իրենց կարգին, տարբեր քաղցրություն բերին թրթռացնել հայ քնարին վրա, ու նոր օրերուն, հայ քնարը պանծացուց քերթողներու քանի մը սերունդի Նարեկացին բոլորին վեր է, բայց նաև բոլորին մեջ:

Որ կողմեն ալ դիտես դուն Նարեկացին, մեծագույն հսկան կմնա միշտ ան բովանդակ հայ գրականության մեջ: Ինչ բիծեր ալ փնտռես անոր երկին մեջ, ան քեզ կընկճե միշտ լույսի ու բոցի իր հեղեղին տակ: Ան կախարդ մըն է, որ քեզ հանկարծ անդունդ կիջեցնե, որպեսզի մարդկային հոգվույն դիրտը տեսնես, և մերթ կտանի քեզ աստղերուն, որպեսզի քեզ որոնես աստվածային կատարելությունը: Մերթ ալեկոծ ծով մըն է

47 Այդ ուսումնասիրությունը, որ «Վերհիշումներ» խորագրեր կկրեն, կոչված էր հառաջաբանն ըլլալ վերլուծական խորհրդածություններու, զորս ան պիտի կցեր Նարեկի ամեն մեկ գլուխին, ձեռնարկ, որ մնացած է ծրագրային վիճակի մեջ՝ «կյանքի և միջավայրի փոփոխություններուն հետևանքով»:

ան, որ կփոթորկե քու հոգիդ ևս անշափելի խռովքներով, մերթ քեզ կտանի դյուխական պարտեզներու, որպեսզի գտնես հոգիդ իր խաղաղությունը: Երբ ան կաղոթես, հեղասահ առվակի մը մրմունջն է կարծես իր աղերսանքը, բայց հանկարծ զայրույթ ու բողոք կդառնա իր պաղատանքը ու կփորձե Աստուծո գահը սարսել: Հայ լեզուն իր բովանդակ շեղումով մը ու բոլոր իր գանձերով անզոր կմնա իր հոգվույն ճիշդ պոռթկալու, ու նոր կերպարանք կառնե, անդուսպ բառերու հեղեղին մեջ ժայթքելու իր ներսի կրակը: Միստիկ մըն է, որ խորհրդավոր իր բառերուն մեջ կսքողե անբացատրելի, ու հանկարծ իրապաշտ մը կցցվի դեմդ, որուն ոչինչ խորթ չէ շուրջի աշխարհն: Միմվունքով կխոսի ան մերթ քեզի, բայց իր հոգին քեզ լայն կբանա, որպեսզի իջնես մինչև խորքերը: Նարեկացին իր Նարեկին մեջ հայ հոգիին գերագույն ճիգն է բարձունք հասնելու:

Կանցնին դարերը զիրար հերքելով: Սերունդներ կուզան հեգնելով իրենց նախորդները, որդիները կուզան և կուրանան իրենց հայրերը: Տախտակներ կփշրվին ու կգրվին ուրիշները, կուռքեր կգլորին վար և ուրիշներ կբարձրանան անոնց տեղ:

Ի՞նչ աստղեր, շողալե հետո պահ մը, անդունդը կիյնան, և ի՞նչ հուշակներ մոռացության գիրկը կերթան թավալի ընդմիշտ:

Բացառիկ հանճարներն են միայն, որոնց առջևն դարերը գլխահակ կանցնին:

Նարեկացին այդ հանճարներն է: Ան պիտի մնա միշտ կանգուն, դարերը պիտի չդպին անոր: Իրենց գլուխը պիտի ծռեն ու անցնին: Տասը դար անցավ, ու տասնյակ դարեր դեռ կանցնին, բայց ան մնաց ու պիտի մնա իր անսասան փառքին մեջ:

Ամբողջ տասը դար է, հայ հոգին կապրի անոր հմայքին տակ: Ի՞նչ փուլթ, թե անմեկնելի էին հաճախ անոր բառերը, անթափանցելի իմաստներով լի: Հայ ժողովուրդը սիրեց անով աղոթել: Հուռութք մըն էր ան չարին ու չարիքին դեմ, փորձությունց ու պատուհասներուն դեմ, ու ժողովուրդը իրմե զայն երբեք չբաժնեց բոլոր մարիկներուն, բոլոր աղետներուն ատեն:

Նարեկը վկա մըն է աշխարհին առջև, թե հայ հոգին կրնա հասնիլ լեռան կատարը, ու անմատչելի բարձունքներին նայիլ վար՝ հեգնելու համար դարերը, որոնք փորձեցին զինքը մեռցնել, հեգնելու և ժողովուրդները, որոնք կարծեցին չբացնել զայն աշխարհի երեսներ:

Հայ ժողովուրդը, Նարեկը գրկած, մահը կանգնան:

(Շարունակելի)